

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

А.О. ТОКАРЕВ

Радикальні перетворення, що розпочалися на шляху демократизації суспільства, подальший розвиток української державності, визнання пріоритету прав і свобод людини, становлення громадянського правового суспільства — все це сьогодні вимагає ґрунтовного наукового осмислення з боку юридичної науки.

Найголовнішими методологічними орієнтирами сучасного права України мають стати: утвердження гуманізму, пріоритету особи перед державою, демократизація права, правової системи та правозастосовчої практики, верховенство права, наукове обґрунтування та суспільна обумовленість¹. Це стосується і питань реалізації конституційних положень, саме верховенства права, законності, додержання прав та свобод людини в діяльності правоохоронних органів².

Характеризуючи загальнотеоретичне опрацювання означеної проблеми, слід зазначити, що якщо найістотніші властивості законності ґрунтовно вивчені, то дослідження реального стану законності, предметне виявлення її динаміки, прогнозування її конкретних змін здійснюються сьогодні недостатньо.

Виступаючи основою, неодмінною умовою нормального функціонування суспільства, ефективної діяльності державних, суспільних організацій і структур, забезпечення реалізації прав і свобод громадянина і людини, виконання ними своїх обов'язків, надійної охорони законних інтересів і прав фізичних і юридичних осіб, проблема законності є однією з центральних в державно-правовій теорії загалом. Надто важливими як в теоретичному, так і в практичному плані є питання визначення суті принципу законності, змісту її основних складових в межах оперативно-розшукової діяльності, а також вивчення проблем реалізації в ній конституційних принципів, їх взаємообумовленості з принципом законності тощо.

Аналіз поглядів стосовно суті та змісту законності дозволяє розглядати її як політико-правовий прояв ідеї соціальної справедливості,

Токарев Андрій Олександрович — аспірант кафедри основ та правового регулювання оперативно-розшукової діяльності СБ України Національної академії СБ України, старший лейтенант.

що характеризує стан юридичної правомірності суспільних відносин³. Його необхідно покласти в основу ґрунтового теоретичного дослідження законності на конкретно-галузевому рівні, в правоохоронній сфері, зокрема, в оперативно-розшуковій діяльності. Як принцип діяльності системи правоохоронних органів держави він має зумовлювати режим точного і неухильного виконання, дотримання законів та відповідних підзаконних актів всіма суб'єктами оперативно-розшукової діяльності. Зміст цієї методологічної передумови складає послідовне проведення в життя принципово важливого положення про те, що законність в ОРД — це окремий випадок законності як одного з провідних політико-правових інститутів суспільства і держави, єдиного і загального для всіх ланок державного апарату⁴.

Виконання завдань оперативно-розшукової діяльності вимагає не лише чіткого знання норм чинного законодавства і його неухильного дотримання на практиці, а і глибокого розуміння сутності оперативно-розшукової діяльності, знання закономірностей, за якими вона розвивається, завдань, що ставляться перед оперативними підрозділами⁵.

Поняття законності як абстрактно-теоретичної ідеї, найважливішої структурної складової правової ідеології слід відрізнити від законності як реального соціального явища. Ця думка має методологічне значення, вказуючи на найістотніші аспекти дослідження законності. Йдеться про її нормативну основу, про визначення "законності законів", про їх відповідність до конституційних положень з одного боку, та норм моралі, ідеї справедливості, з іншого.

Визнаючи законність як соціальну цінність, необхідно виділити в ній ті моменти, що дозволять розглядати її як складне явище взаємопов'язаних та взаємообумовлених правових категорій. Особливо важливим у цій проблемі є питання про співвідношення змісту та основоположень законності. Адже законність у суспільстві виявляється тим сильніше, чим послідовніше реалізуються її вимоги та основоположення зокрема в правоохоронній діяльності.

Основоположення законності — це ті вихідні положення, на яких базується і правоутворення, і правореалізація; зумовлена закономірностями суспільного розвитку, державності система ідей і поглядів, що набувають якості пріоритетних основ у формуванні мотивів правомірної поведінки і внутрішнього переконання стосовно необхідності дотримання законів та інших нормативних актів⁶. Доволі часто зазначену категорію називають принципами, основоположеннями, вимогами, елементами, умовами, але, на наш погляд, логічніше в даному випадку говорити саме про її основоположення. Якщо розглядати внутрішні зв'язки частин законності, то ієрархія останніх така: основоположення — верхній рівень, вимоги — наступний рівень або вторинний елемент. Як невід'ємні складові законності вони акумулюють в собі весь її потенціал через багатогранність політико-правових, соціально-економічних, інших категорій, що входять до її структури.

Отже найактуальнішою проблемою є реалізація основоположень законності (її єдності, загальності, реальності і соціально-політичної обумовленості) та реальний стан її вимог, зміст яких складають об'єктивні умови політичного, правового, соціального та іншого характеру, що суттєво впливають на рівень і стан законності в країні. Найважливішими серед них є: чинність у суспільстві розвиненої системи права, відображення об'єктивних потреб суспільного розвитку з належною повнотою і чіткістю, що гарантує проведення в життя принципів демократизму, ефективне розв'язання завдань побудови правової держави (наявність розвиненої системи правових норм; демократичність, прогресивність норм права, їх неухильне дотримання всіма суб'єктами права; соціальна зумовленість права; нерозривний зв'язок законності і демократії; наукова обґрунтованість і ефективність законодавства); наявність соціальних і юридичних механізмів забезпечення реалізації права, необхідності вибору в межах закону (неефективнішого (оптимального) засобу досягнення мети закону (ефективна робота всього механізму правового регулювання; "якісне" застосування права); єдність інтересів держави і особи; нерозривний зв'язок законності з загальною і правовою культурою населення.

Здійснення і розвиток демократії, реальне забезпечення прав та інтересів громадян є невід'ємною умовою створення правової держави. Підвищення морально-гуманістичного потенціалу права, його значення як нормативного вираження соціальної справедливості, міри свободи особистості має сприяти посиленню правового впливу на поведінку особи через формування уявлення про правомірне і протиправне, закріплення умов і критеріїв, що характеризують такі уявлення⁷.

За нових умов назріла необхідність адекватного відображення перетворень останніх років в межах правоохоронної системи держави, зумовлених об'єктивним ходом суспільно-політичних змін. Нинішня ситуація потребує впровадження ефективного політико-правового інструментарію, який сприяв би реалізації демократичного потенціалу Конституції⁸, створенню правових засад для побудови, розвитку та функціонування правоохоронної системи держави, зокрема й такого специфічного виду діяльності, як оперативно-розшукова, конкретні шляхи розробки і вдосконалення політико-правових, організаційних, спеціальних основ якої прямо залежні від рівня їх правової зумовленості.

В юридичній науці справедливо відмічається, що від правильного визначення поняття і змісту принципів залежить вся побудова системи правових положень, в якій усі принципи взаємопов'язані і взаємообумовлені.

Політика держави в соціально-правовій сфері завжди пов'язана з певним обмеженням свободи індивіда, яка не може бути абсолютною. Це виражається в нормативному закріпленні правового статусу, а саме прав і свобод, а також обов'язків громадянина. Неможливо уявити нормальне функціонування суспільства без взаємообмеження свавілля кожного. Саме тому теоретична розробка та практичне

впровадження принципів оперативно-розшукової діяльності, зокрема конституційних, має актуальне значення.

Органічний зв'язок принципу законності з конституційними принципами є неминучим, оскільки він є гарантом ефективної їх реалізації і, врешті-решт, правового існування всієї правоохоронної системи держави. У даному випадку йдеться про реалізацію таких важливих принципів, як: *свободи та особистої недоторканності людини і громадянина; недоторканості житла; таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; поваги до гідності особи; невтручання в особисте і сімейне життя особи; презумпції невинуватості*.

Стрижень системи конституційних принципів оперативно-розшукової діяльності складають закріплені положення правового статусу особистості: принципи, що стосуються чіткого і неухильного дотримання прав і свобод людини, поваги його честі і гідності тощо. Зміст принципу законності з точки зору його особистого аспекту включає в себе вимоги послідовного проведення демократичних джерел у практичній реалізації прав і свобод людини. Передусім це виявляється в таких основних положеннях, як реалізація принципу рівності всіх перед законом, вимога забезпечення для всіх повного і реально-го здійснення їх суб'єктивних прав і обов'язків, дії в межах наданих їм прав і свобод і їх непорушення. Фактично ці принципи — необхідність дотримання закону, частиною якого є правовий статус людини.

Принцип додержання прав і свобод людини, викладений у ст. 9 Закону "Про оперативно-розшукову діяльність", визначає, що під час здійснення оперативно-розшукової діяльності не допускається порушення прав і свобод людини та юридичних осіб. Чітке і неухильне дотримання закріплених нормативних положень стосовно правового статусу особистості є однією з принципових вимог законності і важливою гарантією прав і свобод людини.

Закріплення основних прав і свобод людини, гарантій їх реалізації зумовлює етико-правовий характер оперативно-розшукової діяльності. Вимоги і потреби життя, підвищення рівня законності в державі, панування конституційних принципів надають вивченню морально-етичних та правових аспектів ще більшої актуальності. Створюючи і розвиваючи таку державно-правову інституцію, як оперативно-розшукова діяльність, держава діє не лише з точки зору моральної необхідності, а й виходячи з основного конституційного принципу — утвердження і забезпечення прав і свобод людини, а тому є головним обов'язком держави¹⁰ (ст. 3 Конституції України).

Однією з найголовніших проблем законності в оперативно-розшуковій діяльності є питання про супротивника, тобто про те, що до кого повинні і можуть застосовуватися заходи протидії, зокрема обмежувально-правового характеру. Через цю обставину комплекс питань правового, етичного, морального плану, що стосуються співвідношення "правоохоронні органи — людина", набувають важливого значення.

Таким чином, теоретична розробка питань законності, механізму реалізації її основоположень, вимог заслуговує на уважний і фундаментальний розгляд. Необхідно детально відображати конституційні вимоги на відомчому рівні, що, безперечно, оптимізуватиме та сприятиме ефективній роботі всіх органів правоохоронної сфери, найбільш проблемній галузі зіткнення державних і особистих інтересів.

¹ Див.: *Проблеми методології сучасного правознавства* // Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. К., 1997.

² Див.: *Козаченко І.П.* Оперативно-розшукова діяльність як державно-правова форма боротьби зі злочинністю (поняття, суть, завдання та підстави): Навчальний посібник. К.: Українська академія внутрішніх справ України, 1999. С. 44.

³ Див.: *Токарев А.О.* Законність як загальноправове явище: деякі питання визначення // *Проблеми економіко-правових дисциплін*. Збірник матеріалів круглого столу. К.: Видавництво Академії СБ України, 1999. С. 19.

⁴ Див.: *Сергеев В.В.* Идеологическое и организационное обеспечение социальной законности в оперативно-розыскной деятельности. Уч. пособие, МВД СССР. М., 1990.

⁵ Див.: *Козаченко І.П.* Оперативно-розшукова... С. 44.

⁶ Див.: *Матузов Н.И., Малько А.В.* Теория государства и права. М.: Юристъ, 1992. С. 672.

⁷ Див.: *Оксамытний В.В.* Правомерное поведение личности: теоретические и методологические проблемы: К.: Наукова думка, 1990.

⁸ Див.: *Концепція розвитку законодавства України 1994-1996*. Матеріали науково-практичної конференції. Наукова доповідь НІСД / О.Е. Белов. Рада національної безпеки України. Національний інститут стратегічних досліджень. К., 1997. С. 198.

⁹ Див.: *Грохольський В.Л.* Система принципів оперативно-розшукової діяльності. Дис. к. ю. н. МВС України. О.: Одеський інститут внутрішніх справ, 1999.

¹⁰ Див.: *Регульський В.Л.* Правові та морально-етичні аспекти ОРД // Актуальні питання ОРД та боротьби з організованою злочинністю. Л.: Вісник Львівського інституту внутрішніх справ, 1997. Вип. 6.